

Merton a Lazarsfeld: spolupráce sociologické teorie s empirickým výzkumem*Merton and Lazarsfeld: Collaboration on Theory and Empirical Research***Hynek Jeřábek**, *Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd**Sociológia*, 2012, vol.44, č.1, s.62-82**Abstract**

This article represents an excursion into the history of sociology and into the history of empirical sociological research. It looks at four outcomes of collaboration between Paul F. Lazarsfeld and Robert K. Merton. All of them draw on a combination of empirical research and sociological theory and all of them were of significance for the cooperation between Merton and Lazarsfeld. First they developed a pair of methodological tools: the programme analyser and the focused interview, and they created a functional model for the combined use of these two devices in research. Next they co-edited a monograph titled *Continuities in Social Research*., in which they presented the results of the 'American Soldier' study and explained its contribution to the development of sociological theory and research methodology. Merton was a theorist and Lazarsfeld an empirically oriented scientist, and the fruits of this kind of collaboration are apparent in their joint article 'Friendship as a Social Process'. The fourth example of their cooperation occurred with their efforts to assert Lazarsfeld's idea for a centre for advanced training in social research that would focus on research training. The complementary roles that Lazarsfeld and Merton played are illuminated further by the memoirs of these two scholars recalling their collaborative research work.

Klíčová slova: Lazarsfeld, P.F.; Merton, R.K.; spolupráce; empirický výzkum; teorie sociologická; spolupráce teorie a empirického výzkumu; historie výzkumu

Key words: Lazarsfeld, P.F.; Merton, R.K.; cooperation; empirical research; sociological theory; collaboration of empirical research and sociological theory

Úvod

Tento článek je exkurzem do dějin sociologie a do historie empirického sociologického výzkumu. Jeho tématem je nepříliš dlouhá etapa ve spolupráci Paula F. Lazarsfelda a Roberta K. Mertona kteří v letech 1941 až 1955 probojovali a uvedli v život promyšlený model spolupráce sociologické teorie s empirickým sociologickým výzkumem, a tím završili úsilí mnoha svých předchůdců a současníků. Na relativně malé ploše jedné statí není možno seznámit čtenáře s celým dílem obou autorů.¹ Stat' se soustřeďuje na několik významných

¹ Dílem P.F.Lazarsfelda se zabývá například reprezentativní soubor studií, které sepsal soubor autorů pod vedením Juraje Schenka (Schenk a kol. 2003), s dílem Roberta K. Mertona seznamuje skvělým výběrem jeho statí doprovázených zasvěceným doslovem například Miloslav Petrušek (Merton 1999).

výsledků spolupráce Mertona s Lazarsfeldem a snaží se na nich dokumentovat, že právě v jejich společném díle lze najít klíč k pochopení přerodu sociologie do podoby moderní teoreticko-empirické vědní disciplíny.

Příležitostí k tomu není mnoho. Přestože Lazarsfeld a Merton intenzivně spolupracovali po dobu pětatřiceti let od roku 1941 až do Lazarsfeldovy smrti v roce 1976, Lazarsfeldův životopisec David Sills, našel jen šest děl, které oba společně publikovali (Sills 1987: 270). Tato stat' soustřeďuje pozornost na tři z nich², a doplňuje je rozbořením dvojice ve spolupráci vyvinutých a společně užívaných výzkumných nástrojů, které oba uvedli do výzkumné praxe. Prvím, a možná nejvýznamnějším, z diskutovaných děl je společně editovaná kolektivní monografie *Continuities in Social Research* (Lazarsfeld and Merton 1950, také 1974), v níž popisují sociologii jako povolání, které vyžaduje neustálou spolupráci teorie a empirického výzkumu. Dále spolu sepsali návrh na přeměnu výzkumného ústavu při *Kolumbijské univerzitě*, slavného Úřadu pro aplikovaný sociální výzkum (BASR nebo také '*The Bureau*') na '*Advanced Training Centre in Social Research*' (Lazarsfeld a Merton 1972 [1950]), tedy na středisko pro pokročilý, tj. doktorandský výcvik ve společenských vědách, a poté se snažili v obtížných podmínkách prosadit maximum z těchto myšlenek do praxe. Třetím výsledkem jejich koordinovaného úsilí v oblasti teorie a metodologie byl jejich společný článek 'Přátelství jako sociální proces' (*Friendship as a Social Process*) (Merton and Lazarsfeld 1954). Můžeme jej chápat jako příklad toho, jak vypadala jejich společná výuka v teoreticko-metodologickém doktorandském semináři na *Kolumbijské univerzitě*. Všechny tři tyto práce popisují spolupráci sociologické teorie s empirickým výzkumem. A o pokrok empirického výzkumu se Lazarsfeld zasloužil, mimo jiné, vynálezem přístroje nazvaného analyzátor programu (*program analyzer*) a Merton vyvinutím metody skupinového zaměřovaného interview (*focussed interview*). Oba tyto výzkumné prostředky se ideálně vzájemně

² Zbývající tři studie týkající se komunikačního výzkumu, které Lazarsfeld s Mertonem společně vydali, jsem rozebral spolu s dalšími příspěvky obou autorů ke komunikačnímu výzkumu v jiném článku, který je připraven k vydání v *Czech Sociological Review* (Jeřábek 2011)

doplňovaly a tvořily tak vlastně modelový příklad kombinace měření a porozumění, kvantitativního a kvalitativního výzkumného nástroje.

Samozřejmě, že proměnu sociologie nezpůsobilo vydání těchto děl nebo zavedení dvou vzájemně propojených výzkumných prostředků. V míře a rozsahu, jak to článek dovolí, se čtenář seznámí s Kolumbijskou sociologickou školou i s významnými výzkumy a publikacemi čtyřicátých let dvacátého století v USA, které také pomáhaly proměňovat sociologii ze spekulativní nauky v moderní teoreticko-metodologickou vědní disciplínu. Samotná spolupráce Mertona s Lazarsfeldem se netýkala jen publikací a výzkumů. Významná byla účast obou na řízení *BASR*, výzkumného ústavu, který Lazarsfeld založil ve čtyřicátých letech při *Kolumbijské univerzitě*. Důležitá byla jejich výchova doktorandů, a to mimo jiné také formou společných teoreticko-metodologických seminářů, kterých se oba účastnili.

* * *

Je možno říci, že Paul Felix Lazarsfeld a Robert King Merton se seznámili díky situaci na katedře sociologie *Kolumbijské univerzity*. Podle Mertona se na katedře v roce 1940 uvolnilo místo profesora sociologie a příznivci sociologické teorie v čele s Robertem Mc.Iverem a protagonisté empirického výzkumu, vedení Robertem S. Lyndem, se nedokázali dohodnout na jeho obsazení. Diskuse dvou křídel na katedře – “teoretiků” a “empiriků” - skončila kompromisem a namísto jednoho profesora byli přijati dva naděšní badatelé – tehdy čtyřicetiletý Lazarsfeld na místo docenta a tehdy třicetiletý Robert K. Merton na místo odborného asistenta. (Merton 1998:164-165; Neurath 1980:34; Lazarsfeld 1975:35)

Paul Lazarsfeld již delší čas před svým příchodem na *Kolumbijskou univerzitu* spolupracoval s Robertem Lyndem, vedoucím katedry a autorem slavného *Middletownu*. Znali se od Lazarsfeldova prvního amerického pobytu v roce 1933. Lazarsfeld měl za sebou léta aplikovaného výzkumu rozhlasu a nezaměstnanosti v Rakousku. Právě jeho zkušenosti s empirickým výzkumem a intenzivní zájem o něj spolu s již prokázanými výsledky mu

otevřely cestu do Spojených států. Výzkum nezaměstnaných v Marienthalu napomohl jeho kontaktům s Robertem Lyndem, a tedy i s *Kolumbijskou univerzitou*. Robert Merton byl v roce 1940 již uznávaným teoretikem. Přišel z *Harvardovy univerzity* a jeho studie ze sociologie a historie vědy vzbuzovaly již tehdy zaslouženou pozornost. Jejich zdroje pocházely z odlišného okruhu literatury. Každý z nich navazoval na jiné autory a jejich bibliografie se téměř nenedotýkaly, nijak významně se nepřekrývaly. (Merton 1998:165)

1. “Analyzátor programu” a “zaměřované interview”

Lazarsfeld a Merton se poznali a začali spolupracovat v rámci pokračování Princetonského projektu výzkumu rozhlasu v době kdy ten přešel na *Kolumbijskou univerzitu* do New Yorku. V Mertonovi našel Lazarsfeld cenného kolegu pro společné empirické výzkumy rozhlasového vysílání, které byly tehdy jeho hlavním tématem. Poprvé v historii sociologického výzkumu tady byl použit ve vzájemném propojení měřící prostředek a skupinová diskuse. Paul Lazarsfeld a Frank Stanton vynalezli přístroj pro exaktní hodnocení rozhlasového vysílání posluchači a Robert K. Merton k tomu vyvinul zcela nový výzkumný prostředek pro sledování názorů posluchačů a nazval jej zaměřované interview (*‘the focussed interview’*).

Osudy přístroje později nazvaného “Program Analyzer” (analyzátor programu) se váží k samotným počátkům Lazarsfeldova zájmu o rozhlas, k letům, kdy zkoumal rozhlas ještě ve Vídni. Tehdy vznikl první model hodnocení připravovaného rozhlasového pořadu. Pomalu tikající metronom udával časové okamžiky, kdy jednotliví hodnotitelé napsali na lístek kalendáře znaménko “+”, když se jim pasáž líbila, a znaménko “-“, když se jim poslouchaný úryvek zrovna nelíbil, a otočili kalendář na další stránku. Frank Stanton, technicky zdatnější spoluautor analyzátoru programu, byl patrně tím, kdo přivedl Lazarsfelda na technické řešení, které vycházelo z přístroje, který se již tehdy používal pod názvem “polygraph”. Dodnes pomocí něj zaznamenávají astronomové přesný čas zákrytu hvězdy kotoučem Měsíce.

Jak tedy fungoval Analyzátor programu? V rozhlasovém studiu se shromáždilo řekněme deset hodnotitelů připravovaného rozhlasového pořadu. Byla jim přehrána nahrávka pořadu a oni, nezávisle jeden na druhém, průběžně hodnotili jednotlivé pasáže pořadu, zda se jim líbí nebo naopak nelíbí.³ Výsledky jejich bodování byly ručně přeneseny do výsledného grafu znázorňujícího průběh hodnocení celého pořadu. Přitom dvojice histogramů nakreslených proti sobě od horizontální neutrální polohy ukazovala směrem nahoru počet pozitivních a dolů počet negativních hodnocení v každém odečítaném okamžiku (např. každých 30 sekund). (viz Peterman 1940, Jeřábek 1997: 98-103)

Spolupráce Lazarsfelda a Mertona se váže právě k vyhodnocení výsledného grafu z analyzátoru programu. Lazarsfeld o tom vypráví ve svých memoárech historku, kterou Merton potvrzuje: V první roce, kdy oba nastoupili na *Kolumbijskou univerzitu*, Paul Lazarsfeld, tehdy žijící již se svou druhou manželkou - Hertou Herzogovou, pozval manžele Mertonovy na večeři. Když Robert K. Merton s manželkou přišli, Lazarsfeld rychle a nekompromisně přesvědčil Mertona, aby zanechal svou choť ve společnosti jeho manželky a šel s ním do rozhlasového studia, kde uvidí něco velmi zajímavého. Po hodnocení prvního pořadu skupinou posluchačů s pomocí analyzátoru programu nastoupil asistent a vedl s hodnotiteli rozhovor nad překresleným grafem výsledků. Merton se nezdržel podnětných kritických poznámek na adresu asistenta, které posílal Lazarsfeldovi na lístcích papíru během diskuse. Lazarsfeld, potěšený jeho aktivní přístupem, jej požádal, aby se spolu podívali ještě na jedno hodnocení další skupinou, která právě přišla do studia, a po seanci poprosil Mertona, zda by si nechtěl vyzkoušet roli moderátora a zdali by byl ochoten vést rozhovor s hodnotiteli tentokrát on a uplatnit při tom své postřehy. Merton nabídku přijal, a to byl faktický počátek

³ Pozitivní hodnocení vyjadřovali stisknutím zeleného tlačítka, negativní hodnocení naopak stisknutím červeného tlačítka. Každá dvojice tlačítek v ruce jednoho hodnotitele byla spojena se záznamovým perem, které na pás papíru výchylkou zaznamenávalo pozitivní nebo negativní hodnocení dané partie pořadu. Pás papíru se pomalu, konstantní rychlostí, odvíjel z válce na válec a na okrajích papírového pásu dvě pera zaznamenávala přesný čas. Po přehrání a zhodnocení celého pořadu vyjmuli asistenti záznam z přístroje a v každém časovém okamžiku odečetli počet pozitivních výchylek (z deseti per) – tedy počet pozitivních hodnocení a naopak počet negativních výchylek – tedy počet negativních hodnocení.

jejich dlouholeté spolupráce. (Merton 1987:552-553; Merton 1998:167-168; Lazarsfeld 1975:36)

R.K.Merton líčí svou spolupráci s Lazarsfeldem při výzkumu rozhlasu a především pak své angažmá ve výzkumu *Americký voják*, při němž bylo významnou měrou využíváno hodnocení, tentokrát filmových pořadů, skupinami vojáků, jako původně neplánované angažmá v pro něj neznámé oblasti sociologického bádání. Vyhodnocování desítek skupinových rozhovorů a také zajímavost a novost úkolu spolu s profesionálním přístupem vedly Mertona k vytvoření a postupnému propracování nové kvalitativní metody – skupinového zaměřovaného interview. (Merton 1998:169) Také Lazarsfeld podrobně popisuje, v čem spočívala Mertonova práce ve výzkumu amerického vojáka. Film, jehož působení na vojáky bylo sledováno, byl nejprve podroben detailní obsahové analýze a poté promítán ve studiu skupinám vojáků. Reakce vojáků na jednotlivé pasáže filmu byly sledovány pomocí analyzátoru programu a jejich evaluace byla tedy v čase detailní – cílená na jednotlivé časové úseky filmu. Následné kvalitativní vyhodnocení bylo prováděno formou specifických, předem připravených, skupinových rozhovorů, které později Merton systematizoval do podoby nové metody dotazování. Podrobný popis metody a postupu Lazarsfeld nazývá „*codification*” a zásluhu na vytvoření tohoto nového metodického postupu po zásluze připisuje Mertonovi. (Lazarsfeld 1975: 49) R.K.Merton spolu s Patricií Kendall nejprve napsali odbornou stat’ „*The Focussed Interview*”, kterou společně vydávají v roce 1946 v *Public Opinion Quarterly*. (Merton-Kendall 1946) O deset let později, v roce 1956, vychází stejnojmenná monografie, nebo spíše příručka: „*The Focussed Interview – A manual of Problems and Procedures*”, kterou sepsali ve trojici, Robert K. Merton spolu s s Marjorie Fiske a Patricií Kendall. (Merton, Fiske a Kendall 1956) Merton spolu se svými kolegyněmi v tomto manuálu líčí postupy této nové metody krok za krokem a vysvětlují její podstatné rysy spočívající v moderátorových schopnostech a umu zaměřovat (*to focus*) postupně pozornost

posluchačů na jednotlivé pasáže pořadu, na pozitivní a negativní emoce spojené s částmi pořadu, na příčiny pozitivního nebo naopak negativního hodnocení apod. Vývoj zaměřovaného rozhovoru však Merton, přestože byl právě on jeho autorem, hodnotí jednoznačně jako první výsledek své spolupráce s Paulem F. Lazarsfeldem slovy: „...Není pochyby o tom, že zaměřované skupinové interview představuje první výsledek naší spolupráce...” (Merton 1998:169) Lazarsfeld v roce 1975 předpovídá metodě zaměřovaného interview velkou budoucnost zejména v souvislosti s rostoucí potřebou evaluací. Doslova píše: „...technika zaměřovaného interview není součástí současné sociologické literatury. Je však možno předpovědět, že znovu nabyde na významu jakmile naše profese bude donucena věnovat rostoucí pozornost evaluacím.” (Lazarsfeld 1975: 49)

V čem spočívala novost a důležitost této formy spolupráce Paula Lazarsfelda a Roberta Mertona? Bylo to především společné využívání analyzátoru programu a zaměřovaného interview při stejné výzkumné akci. Byla to spolupráce exaktního měření, vlastně evaluace, a kvalitativně zjišťovaného porozumění hodnotícím výroky zúčastněných osob. Byla to spolupráce vynikajícího analytika Lazarsfelda s teoretikem Mertonem, který pomocí zaměřovaného skupinového interview hledal co nejlepší a nejpřesvědčivější vysvětlení hodnot sumarizovaných z údajů jednotlivých hodnotitelů v grafu vytvořeném z hodnot zachycených analyzátozem programu. Merton po letech (Merton 1987:557) chválí a zdůrazňuje kombinované použití měření pomocí analyzátoru programu a kvalitativního vyhodnocování formou skupinového zaměřovaného interview jako přednost oproti později zaváděné metodě focus groups, která vlastně šla ve šlépějích jeho metody zaměřovaného interview s tím rozdílem, že jen málokdy byla používána v kombinaci s naměřenými údaji nějakého přístroje nebo exaktní kvantitativní metody. Síla kombinace analyzátoru programu a zaměřovaného rozhovoru spočívala ve spojení kvantitativní metody s kvalitativní metodou, měření s porozuměním. A tuto metodologickou inovaci, osvědčenou v praxi výzkumu dávno

před masovým zaváděním „*mixed methods*” můžeme připsat právě spolupráci Lazarsfelda s Mertonem.

Mimořádně, sám Lazarsfeld interpretoval tento počátek spolupráce s Mertonem jako výsledek své cílevědomé snahy získat Mertona ke spolupráci na programu empirického výzkumu, takového výzkumu, jaký si Lazarsfeld představoval. Píše: „Mým cílem bylo získat Mertona ke spolupráci.” (Lazarsfeld 1975:36) Tomu odpovídá i další angažmá Mertona ve vedení výzkumného ústavu *BASR*, který Lazarsfeld (s výrazným přispěním právě Mertona) při *Kolumbijské univerzitě* založil. Mimořádně Paul Neurath zmiňuje, že Merton byl v roce 1944 autorem názvu ústavu: „*The Bureau of Social Research*”. Lazarsfeld k názvu jen přidává přesné a slušivé „*Applied*”. (Neurath 1978) Merton byl několik let Lazarsfeldovým zástupcem a další léta pak ředitelem *BASR* a od roku 1958 do roku 1970 opět stálým náměstkem ředitele. (Lazarsfeld 1975: 36-43) Merton k tomu doslova říká: „Sloužil jsem (zdráhavě) jako „úřadující ředitel” kdykoliv on, jako ředitel, byl mimo na tvůrčí dovolené, jako hostující profesor, nebo – což bylo nejdůležitější – když byl zaměstnán při zakládání některé evropské verze *BASR*.” (Merton 1998:184)

2. Spolupráce teorie a empirického výzkumu v *Continuities in Social Research* (RKM & PFL 1950)

Robert K. Merton s Paulem F. Lazarsfeldem společně editovali „pátý díl „Amerického vojáka“ – zmíněné *Continuities in Social Research. Studies in the Scope and Method of 'The American Soldier'*. (Merton-Lazarsfeld 1950). Tento svazek čtyř obsahově laděných a dvou metodologických statí se formálně váže ke druhé světové válce a k sociologii armády. Pro nás je však daleko důležitější, že programově otevírá další etapu spolupráce empirického sociálního výzkumu se sociologickou teorií, od nynějška již jako dvou rovnoprávných součástí akademické sociologie.

Není vůbec náhodou, že Merton s Lazarsfeldem nazvali tento pátý svazek *Amerického vojáka* „Continuities“. Nejedná se totiž o „pokračování v interpretaci výsledků *Amerického vojáka*“, jak jsme si to někteří, včetně autora této stati, dlouho mylně vykládali. Šlo o mnohem víc: V názvu svazku, v jeho úvodu i skladbou vybraných statí Merton s Lazarsfeldem veřejně vyhlásili, že program společného budování teorie a empirického výzkumu pokračuje a bude i nadále pokračovat. Hlasitě se přihlásili k myšlence, že empirický sociální výzkum je legitimní součástí akademické sociologie.

V tomto svazku jsou vedle studií Edwarda A. Shilse, Hanse Speiera, Daniela Lerner a Samuela A. Stouffera, známých spoluautorů *Amerického vojáka*, obsaženy dvě významné stati protagonistů naší analýzy. Předně zde Merton (společně s Alicí S. Kitt) poprvé publikoval svou stat' k teorii referenčních skupin. (Merton-Kitt 1950) A za druhé zde byl poprvé důkladně kodifikován a řádně vysvětlen Lazarsfeldův a Stoufferův společný objev – model elaborace – v článku „Problems of Survey Analysis“, který napsal Paul Lazarsfeld společně se svou třetí manželkou Patricií L. Kendallovou. (Kendall-Lazarsfeld 1950) Jak se projevila spolupráce Mertona a Lazarsfelda na celkovém designu tohoto společně editovaného díla? To, co jím chtěli vyjádřit, napsali v úvodu. A pak souborem pečlivě vybraných statí již jen dokumentovali – ilustrovali.

V úvodu knížky srovnávají *systematická* empirická data, která nabízel k využití tehdy největší empirický výzkumný projekt *The American Soldier*, na němž byla publikace založena, s útržkovitými nesoustavnými údaji, tedy nahodilými pozorováními nerovnoměrně roztroušených příhod, událostí, které v mnoha případech sociální vědci používají. Píší v něm: „Systematická data umožňují zjistit skutečné rozdíly a podobnosti v postojích a chování mezi jednotlivými skupinami, podle toho jak převažují: což je rozhodně jeden z hlavních úkolů důkladně založené sociální vědy.“ (Merton-Lazarsfeld 1950:10)

Když podali přehled o obsahu knihy vracejí se zpátky k základní metodologické otázce sociologie: Jak mohou údaje vypovídající o jednotlivcích poskytnout obecný přehled a říci něco o společnosti jako celku? A kladou základ pro most, který spojuje Mertona s Lazarsfeldem v jejich výzkumných činnostech. Můžeme říci, že veřejně oznamují jednotu společenské vědy když píší: „Náležité uspořádání údajů pocházejících od jednotlivců, pak může poskytnout systematické důkazy týkající se kulturních norem a sociální organizace skupin.“ (Merton-Lazarsfeld 1950:13)

Podle Mertona s Lazarsfeldem je typ výzkumu reprezentovaný *Americkým vojákem* ještě poměrně nový na to, aby se zařadil do hlavního proudu sociologie (Merton-Lazarsfeld 1950:13), ale předpovídají, že pokud se model systematické reanalýzy a kodifikace, již naznačený tímto typem výzkumu, prosadí masověji, sníží se diskontinuita ve společenských vědách a rozmnoží se akumulace společenskovedního poznání. (Merton-Lazarsfeld 1950:11)

Krátký úvod ke knížce končí ve shodě se Samuelem A. Stoufferem, s nímž sdílají přesvědčení, že: „... pokračování a kumulace ve společenské vědě vyžadují nekonečné vzájemné působení, neustálou interakci teorie a empirického výzkumu“ (Merton-Lazarsfeld 1950:15). A že této „zprávě“, kterou společně poslali komunitě sociologů, je třeba rozumět právě takto, je možno vidět již jen z té skutečnosti, že reprint tohoto svazku publikovaný v roce 1974 nakladatelstvím Arno Press v edici „Perspektivy sociálního bádání“ si ve svém názvu nese již jen hlavní titul: *Continuities in Social Research*. (Merton-Lazarsfeld 1974)

3. Teorie a metodologie ve společných seminářích Mertona a Lazarsfelda a “Friendship as a Social Process” jako příklad této spolupráce

Lazarsfeld a Merton společně vedli slavné semináře ze sociologické teorie a výzkumné metodologie na *Kolumbijské univerzitě*. Seymour Martin Lipset hodnotil pozitivně toto uspořádání výuky: „...kombinace Bobovy teorie and Pavlových metod vytvářela novou

sociologii, která byla intelektuálně mnohem mocnější než cokoliv, co ji předcházelo.“ (Lipset 1979:9) Ukázali studentům vztah mezi utvářením sociologické teorie – slavných „teorií středního dosahu“ Roberta Mertona – a operacionalizací těchto teorií, kterou většinou prováděl Paul Lazarsfeld.

Merton popisuje ve svém vzpomínkovém článku model této spolupráce s Lazarsfeldem. Společnou výuku doktorandů: „... prováděli v zásadě formou nepravidelného semináře takticky nazvaného ‚Vybrané problémy ve vztazích sociologické teorie a metod výzkumu‘ (Merton 1998:197). Zdůraznění důležitosti spolupráce teorie a metodologie a významu společné výuky najdeme také v článku Jamese Colemana (1996: 345).

Společná studie Lazarsfelda a Mertona “Friendship as a Social Process” byla součástí velice rozsáhlého projektu, o kterém pojednává následující oddíl článku – tedy celého systému výuky budoucích špičkových sociologů systémem „teaching by doing“. Zde, v této kapitole, slouží studie jako vzorový příklad spolupráce matematizujícího analytika a syntetizujícího teoretika, „teoretika“ Mertona s „empirikem“ Lazarsfeldem.

Klíčem ke spojení těchto dvou oblastí sociologické práce byl, podle mého názoru, jejich společně sdílený důraz na důkladnou konceptualizaci. Oba respektovali určující úlohu vymezení pojmového rámce a věcného rozboru studovaného jevu, v tomto případě “přátelství” pojatého jako proces. Merton s Lazarsfeldem rozebírali tento proces před očima studentů svědomitě a důkladně, s ohledem na obsah studovaného jevu. A tato konceptualizace zůstává dodnes zárukou a podmínkou úspěšného propojení teorie a empirického výzkumu.

Studie R.K.Mertona a P.F.Lazarsfelda spojuje v jednom textu věcnou (substanciální) analýzu přátelství s přehlednou a vhodně konstruovanou konceptualizací tohoto jevu, jeho operacionalizací a vytvořením základního modelu, který v podobě vzájemných vztahů proměnných sleduje přátelství v konkrétních podmínkách. Substanciální a metodologickou

analýzu spojuje inovativní chápání přátelství ne jako fakticity, ale jako procesu. Celá analýza je prováděna ve dvou amerických městech. Jedním z nich je městečko Hilltown, v němž žije asi polovina bělošského a druhá polovina černošského obyvatelstva. Rozbor se soustřeďuje na množinu dvojic = dyád. Oba členové uvažované a zkoumané dvojice vyjadřují svůj vztah k “tomu druhému” ve dvojici (přátelství/ne-přátelství) a také svůj postoj ke vztahům mezi bělochy a černochoy (liberální/ne-liberální). Úloha je nejprve koncipována jako analýza vztahu “přátelství” a “souhlasných/nesouhlasných postojů” ve dvou časových bodech. Pak je ve věcné analýze postupně přidáván rozbor složitějších vztahů. Paralelně k tomuto věcnému rozboru (jehož autorem je Merton) přidává Lazarsfeld metodologickou analýzu.

Jsou zkoumána dvě rozdílná prostředí: město Hilltown (rasově smíšené prostředí - 50% černochoy a 50% bělochoy) a město Craftown (bělošské prostředí). V městečku Hilltown se smíšeným obyvatelstvem se ukazuje jako klíčový postoj zkoumaných osob k soužití bělochoy a černochoy. V městečku Craftown (v bělošském prostředí) je přátelství nejčastěji vázáno na shodné politické postoje. Nejčastějším jevem, který se objevuje ve sledovaných prostředích je homofýlie, (tj. přátelství v případě shodných postojů) a heterofýlie, (tj. nepřátelství v případě nesouhlasných postojů).

Mertonova substanciální analýza nejprve přechází od vnímání přátelství jako konstantního stavu k jeho sledování jako procesu. Své zkoumání soustřeďuje na městečko Hilltown. Sleduje situaci ve dvou časových bodech a charakterizuje změnu mezi oběma obdobími. Popisuje pak velmi podrobně, k jakým variantám vývoje dochází a zdůvodňuje a vysvětluje důvody a důsledky těchto změn. Díky tomu, že se věnuje analýze procesu, nebo spíše procesů, může popsat dosti podrobně souvislosti mezi vývojem postojů a vývojem přátelství, a to za nejrozumnějších proměňujících se okolností.

Metodologická analýza, kterou provádí v následující podkapitole Lazarsfeld, se nejprve věnuje formálnímu popisu proměn studovaných dyád (přátelství/postoj) mezi dvěma

časovými body. Používá k tomu tzv. 16-polní tabulku, která vzniká křížovým rozbořením situace od prvního okamžiku ke druhému, kdy sledujeme vztahy dvou dichotomických proměnných ve dvou časových bodech. Vzniká tabulka 4 x 4 políčka, kde v řádcích jsou stavy (++,+,-,+,-) v prvním období a ve sloupcích změněná situace (++,+,-,+,-) ve druhém časovém bodě. Přitom (++) znamená přátelství a shodu v postoji; (+ -) znamená přátelství a neshodu v postoji; (- +) znamená ne-přátelství a shodu v postoji; (- -) znamená ne-přátelství a neshodu v postoji. Lazarsfeld pak provádí analýzu této 16-polní tabulky a vysvětluje jednotlivá pole tabulky. Porovnává při tom pravěpodobnosti, s nimiž dochází k proměnám postojů a proměnám přátelství za jednotlivých startovních kombinací hodnot dichotomických proměnných: “přátelství” a “postoj”.

Jedním z procesů, které obsahově popisuje R.K.Merton a které metodologicky analyzuje P.F.Lazarsfeld je srovnání dílčí tabulky přesunů od rozporné situace mezi přátelstvím a postojem +- nebo -+ k homogenitě ++ nebo --. Autoři si kladou otázku, zda hodnotová orientace častěji determinuje přátelství nebo naopak přátelství častěji ovlivňuje shodu v postojích. Tabulka v jejich článku (Lazarsfeld and Merton 1954: 45) ukazuje, že existuje převaha vlivu postojů na vytváření přátelství (v poměru 50:10), případně že také neshoda v postojích způsobuje narušení přátelství (v poměru 50:30). K této analýze však výzkumníci “sáhli” až za situace, kdy zjistili, že reprodukce nerovnováhy (přátelství/postoje, zejména +- na +-) je velmi málo četná.

V textu “Friendship as a Social Process” je propojenost teoretické kapitoly, kterou napsal Merton, s metodologickou kapitolou, jejímž autorem byl Lazarsfeld, zajištěna průvodním indexováním teoretických výroků v Mertonově kapitole (A – 4), (B – 1b). Na tyto jednotlivé úlohy navazuje Lazarsfeld jejich metodologickým řešením. Vykládá souvislosti, které byly nalezeny v datech, v metodologické části textu. Na základě provedeného rozboru Lazarsfeld formuluje odhalená “empirická” “pravidla” (rules of change). V závěru své

metodologické kapitoly využívá k vysvětlení procesů změn také přídavných proměnných, které užívá k elaboraci zkoumaných vztahů. Například přechod od situace “přátelství/nesouhlas” ke “škále čtyř teoreticky možných kombinací (++ , +-, -+, --) je podle jeho rozboru dosti silně podmíněn tím, zda dotázaný vyjadřuje nebo naopak nevyjadřuje své názory. Vyjádření názorů vede s vyšší pravděpodobností (30:45) k přechodu ve směru k “ne-přátelství” (- -). Naopak “nevyjádření názorů” vede se stejnou frekvencí k “zachování přátelství” (20 z 55)(++) jako ke “zrušení přátelství” (20 z 55) (- -). Další metodologickou úlohou je “elaborace kategorií”. Lazarsfeld správně upozorňuje na řadu míst v teoretickém Mertonově rozboru, které nevystačí s dichotomickými proměnnými (postoje) nebo nemusí být chápány symetricky (přátelství). Jeho metodologická analýza přitom dochází k závěrům, které mohou sloužit k obohacení teorie chápání a výkladu přátelství jako sociálního procesu.

Ve třetím – závěrečném oddílu stati - hodnotí Merton pozitivní příspěvky formální metodologické analýzy k teoretickému rozboru. Udává sedm oblastí, v nichž bylo díky metodologické analýze dosaženo podstatného pokroku v poznání: 1) metodologický rozbor ukazuje hranice věcných analýz; 2) odhaluje a systematizuje předpoklady často skryté při věcné analýze; 3) objasňuje koncepty použité ve věcné analýze tím, že jim dává operacionální význam a pomáhá tím lépe pokrýt celou škálu možných kombinací sledovaných faktorů; 4) vynucuje si vyjasnění vzájemné nadřazenosti a podřazenosti pojmů použitých při věcné analýze; 5) přispívá k postupné zpřesňující analýze studovaných procesů zařazováním dalších proměnných do analýzy; 6) formální analýza povzbuzuje formulaci doplňkových věcných problémů; 7) formální analýza jasně ilustruje vzájemné vztahy metodologického a věcného zkoumání.

Společná studie Mertona a Lazarsfelda “Friendship as a Social Process” představuje jeden z důležitých výsledků projektu “*The Planning Project for Advanced Training*” (PPAT), který měl prokázat význam využití špičkového výzkumného pracoviště BASR jako “školícího

pracoviště pro doktorandy v sociálním výzkumu”. Tento článek sloužil jako exemplární příklad systematického úsilí o propojování a spolupráci teoretické konceptualizace a metodologické operacionalizace a měření v jednom společném úsilí o adekvátní sociologické poznání. Lazarsfeld s Mertonem skutečně vedli společný teoreticko-metodologický seminář pro doktorandy, v němž podrobovali věcnými i metodologickému rozboru studované problémy a učili tak doktorandy *Kolumbijské univerzity* pokročilému modelu vědecké práce.

4. Profesionální škola pro výcvik v sociálním výzkumu – boj o koncepci doktorandské výuky

Celoživotním snem Paula Lazarsfelda bylo vytvořit jakési “výcvikové středisko výzkumu”, kde by bylo možno vychovávat, nebo spíše trénovat, budoucí výzkumníky.⁴ Po druhé světové válce se na univerzity hlásilo velké množství studentů. To jednak zvyšovalo tlak a požadavky na špičkové univerzity, kterých nebylo ve společenských vědách mnoho. Jednak to umožňovalo přemýšlet o změnách v systému přípravy tak velkého počtu studentů k výzkumnické kariéře ve společenských vědách. A ta byla spojena se získáním titulu Ph.D. *Kolumbijská univerzita* byla mezi těmi několika školami, které mohly pomýšlet na tuto přestavbu studia.

Konečně, po mnoha předběžných přípravných krocích, bylo *BASR* připraveno (alespoň v Lazarsfeldových očích) stát se takovým výukovým centrem.

Merton byl nejbližším Lazarsfeldovým spolupracovníkem v tomto „boji o vědecko-pedagogické pracoviště“ *Kolumbijské univerzity*. Jedním z textů, které vznikly za účelem prosazení tohoto projektu v život, bylo společné memorandum Paula Lazarsfelda a Roberta Mertona sepsané pro komisi rozhodující na úrovni univerzity o osudu tohoto Lazarsfeldova

⁴ V archivech ve Vídni a v New Yorku je možno najít celou řadu rukopisů, memorand, projektových dokumentací, zápisů z porad a dopisů, které byly součástí úsilí o prosazení této Lazarsfeldovy ideje do života.

životního snu. Je to rozsáhlé 97 stránkové dílo nazvané „Návrh na ustavení Institutu pro výcvik ve společenských vědách“ z roku 1950. Toto ‚memorandum‘ bylo sepsáno ve druhé fázi velice dlouhého procesu, který trval od samotného založení tohoto výzkumného ústavu při *Kolumbijské univerzitě*, tj. od roku 1940 až do jeho zrušení v roce 1977. Paul Neurath, Lazarsfeldův životopisec, kterého lze považovat za nejkvalifikovanější osobu, která mohla objektivně posoudit tento vývoj, popsal první fázi tohoto procesu: „... V roce 1940 Rada pro výzkum ve společenských vědách ustavila komisi v čele s Robertem Lyndem ...” (Neurath 1981:24) Univerzita poskytla nově zřízenému ústavu k bezplatnému užívání prostory v opuštěné budově bývalé lékařské fakulty *Kolumbijské univerzity* a přidala 5000 dolarů jako malý příspěvek na jeho provoz. Později tento úřad povolil ústavu provádět výzkum a výcvik studentů a ve svém rozhodnutí doslova uvedl, že: „ smluvní vztahy s obchodními a dalšími komerčními organizacemi nejsou v rozporu s podmínkami existence výzkumného ústavu ...” (Neurath 1981:24) Lazarsfeld žádal víc: „... chtěli jsme, aby Kolumbia svým rozhodnutím začlenila výzkumný ústav do celkové koncepce svého vzdělávacího programu jako středisko pro výcvik v empirickém sociálním výzkumu” (Neurath 1981:25). Rada jako odpověď na tento požadavek ustavila zvláštní komisi, do jejíhož čela jmenovala Elliota Cheathama. „...tato komise konečně doporučila, aby *The Bureau of Applied Social Research* bylo oficiálně zařazeno do struktury Kolumbijské univerzity jako výzkumná jednotka Fakulty pro postgraduální studium v politické vědě Kolumbijské Univerzity s prostorami v rámci areálu univerzity a s asi deseti procenty provozního rozpočtu hrazenými univerzitou.” (Neurath 1981: 25-26)

A v přibližně takové situaci se nacházelo BASR v roce 1950, když Lazarsfeld s Mertonem napsali a zveřejnili své „Memorandum”. A tato podkapitola se zabývá událostmi,

kteří následovaly od tohoto data až do let 1955-1956.⁵ Spolupráce Lazarsfelda s Mertonem neskončila v okamžiku, kdy administrace *Kolumbijské univerzity* toto memorandum zamítla. Právě naopak. Nejdůležitější období profilace “Kolumbijské sociologické školy” připadlo podle mého názoru právě na obtížná léta 1952-1955, kdy “původní idea prohrála” a “nakonec” byl namísto toho zahájen a realizován “Plánovací projekt pro pokročilý výcvik” (“*The Planning Project for Advanced Training*”) (PPAT) jako jakési “prozatímní, řešení” (PPAT 1955:5). Nakonec se ukázalo, že s “provizóriem” se bude muset *BASR* spokojit i pro další léta své existence.

Právě v období, kdy Lazarsfeld s Mertonem předložili fakultě zmíněné „Memorandum“, přišla *Fordova nadace* s ideou podpořit postgraduální vzdělávání. Nebyla to však přímá podpora plánů *Kolumbijské univerzity*. Právě naopak, byl to konkurenční projekt. Bernarda Berelsona, s nímž *Kolumbijské univerzita* počítala jako s budoucím ředitelem svého plánovaného doktorandského centra, si vybrala *Fordova nadace* za ředitele svého odboru společenských věd. (PPAT 1952: 3 - 4) Lazarsfeldův plán „Kolumbijského doktorandského tréninkového centra“ byl odsunut stranou a *Fordova nadace* věnovala darem obrovitou částku 3,5 milionu dolarů na zřízení nového Centra pro pokročilé studium (*Center for Advanced Studies*) na Stanfordově universitě v Kalifornii. (PPAT 1952: 4) Projekt *PPAT* vysvětluje, nebo spíše zklamaně konstatuje: „Protože Dr. Berelson byl ve velmi těsných profesionálních i osobních vztazích s katedrou sociologie, mnohé z myšlenek kolumbijského projektu budou použity ve *Fordově institutu*.“ (PPAT 1952: 4) Založení konkurenčního centra *Fordovou nadací* vyvolalo v těchto měsících na *Kolumbijské univerzitě* tak hluboký šok, že prakticky všichni přestali věřit v další možnosti rozvoje kolumbijského tréninkového programu.

⁵ Verzi “Memoranda”, tedy návrhu projektu který napsal v roce 1950 spolu s Mertonem, Lazarsfeld podstatně zkrátil, přejmenoval na “Profesionální škola pro výcvik v sociálním výzkumu” a publikoval ve sborníku svých článků až o dvacet let později v roce 1972 (Lazarsfeld a Merton 1972).

Naplatilo to však pro Paula Lazarsfelda ani pro Roberta Mertona. Merton byl jmenován členem rady právě zřízeného *Fordova institutu* a Lazarsfeld se stal členem jeho plánovací komise. (PPAT 1952: 5) A s využitím vlastních sil *Kolumbijská univerzita* shromáždila finanční prostředky pro výzkumný a organizační projekt *PPAT* (*“Planning Project for Advanced Training”*). Do tohoto projektu investovala *Rockefellerova nadace* 60.000 dolarů a *Fordova nadace* dalších 60.000 dolarů na podporu aktivit *Fakulty politických věd Kolumbijské univerzity*. (PPAT 1955: 1) Ve srovnání s 3,5 milióny to byla téměř zanedbatelná částka. Přitom však právě tento objem finančních prostředků umožnil Lazarsfeldovi dokončit a vydat strategicky důležité vědecké publikace. Ty pak, vydávány v prestižních vydavatelstvích, ve svém úhrnu způsobily, že se Kolumbijská metodologická sociologická škola stala známou a na dvě desetiletí převzala vůdčí úlohu v poválečné Americe, ale i v Evropě.

Můžeme říci, že v letech 1952-1955 z těchto 120 miliónů Paul F. Lazarsfeld úspěšně realizoval ‚impozantní soubor‘ metodologických prací, které by nikdy nebyly financovány bez ‚souboje o „univerzitní doktorandské tréninkové centrum“‘. To by mohl být předběžný závěr z dostupných archivních pramenů, jak se pokusím doložit dále.

Před rokem 1950 (snad s výjimkou *„Amerického vojáka“*), a pokud je mi známo, ani poté nikdy nebylo investováno 120 tisíc dolarů do (téměř výhradně) profesionální metodologické práce soustředěné skupiny špičkových vědců vedených organizačním talentem, jakým byl Paul Lazarsfeld. Tyto prostředky byly investovány během 2,5 roku do tří významných metodologických publikací Lazarsfelda a jeho kolegů a do několika menších publikačních projektů. Z těchto peněz bylo financováno například sedm originálních článků napsaných pro *The Language of Social Research* (PPAT 1955: 16). Tato „Lazarsfeldova profesionální operace“ (při níž byl jistě podpořen Mertonem a potřeboval k ní jeho spolupráci) otevřela metodologům *Kolumbijské univerzity* dveře prestižního vydavatelství *The*

Free Press pro budoucí spolupráci při vydávání odborných sociologických textů, zejména knížek ze sociologické metodologie, a to zejména textů Lazarsfelda a jeho skupiny.⁶

Jedna z následujících pasáží zprávy o projektu uvádí výslovně přehled témat, kterým byl projekt věnován: „... Projekt se omezuje a soustřeďuje v zásadě na pět hlavních oblastí zájmu: (A) Tvorba pojmů a indikátorů: ... (B) Souběžně probíhající analýza souboru proměnných (survey analysis): ... (C) Empirické studium krátkodobých změn (panelová analýza): ... (D) Formalizace kvalitativních procedur: ... Způsob, jakým ji provádíme je, že vezmeme charakteristické kvalitativní studie a „překládáme“ je do jazyka empirického sociálního výzkumu. (E) Vztah empirického sociálního výzkumu k problémům historiografie a politické teorie: ... to se týká užitečnosti moderního sociálního výzkumu pro jiné vědní obory jako jsou ekonomie nebo antropologie.” (PPAT 1955: pp. 12-15)

Kdyby někdo dobře nerozuměl, co to znamená „moderní sociální výzkum“, tato zpráva to výslovně uvádí: „Tyto první tři oblasti – tvorba proměnných, obecná analýza vztahů mezi nimi a jejich vzájemné působení v čase – tvoří páteř moderního sociálního výzkumu.” (PPAT 1955: page 14)⁷

Bez finanční podpory tohoto *PPAT* projektu by žádná ze zmíněných knížek nebyla publikována s takovým úspěchem a propagační podporou. Platí to pro opravdu velký svazek později slavné knížky *The Language of Social Research* (Lazarsfeld a Rosenberg 1955), která sloužila po mnoho let jako vůdčí učebnice sociologické metodologie pro doktorandy na mnoha univerzitách v Evropě i ve světě. Totéž je možno říci o knížce Herberta Hymana *Survey Design and Analysis* (Hyman 1955), která sloužila jako vůdčí učebnice pro analytické uspořádání výzkumu zejména na některých amerických univerzitách. A podobně to platí i pro

⁶ Mohla by to být zajímavá souhra okolností, ale téměř ve stejném čase *Fordova nadace* financovala jinými 30 tisíci dolarů čtveřici knih z politické sociologie publikovaných další skupinou vědců soustředěných kolem Lazarsfelda. Byli to Hyman, Kornhauser, Lippset, Lazarsfeld (Lippset 1979: 17)

⁷ Pro všechny, kteří by si snad mysleli, že by fakulta politických věd mohla financovat také jiné publikace, je určena následující formulace: „Zcela zjevně náš projekt neumožňuje pokrýt všechny rostoucí oblasti mezioborové aktivity.” (PPAT 1955: p. 15)

knížku *Mathematical Thinking in Social Sciences* (Lazarsfeld 1954), svazek studií, který by pravděpodobně zdaleka nebyl tolik citován, kdyby byl vydán jako normální sborník příspěvků z konference, kterým při kritickém posouzení ve skutečnosti byl.⁸

Pouze situací mimořádného šoku ostatních složek fakulty, anebo výjimečně dobrou připraveností sociologů vedených Lazarsfeldem a Mertonem, lze vysvětlit, že Fakulta politických věd spotřebovala téměř 90% z peněz fakultního PPAT projektu výhradně na „akademickou sociologickou metodologii“. Jednalo se bezpochyby o „mistrovské dílo“ Paula Lazarsfelda. A zcela jistě pro toto své úsilí potřeboval, a zjevně také získal, podporu od Roberta Mertona. A úplně na závěr tohoto příběhu se Lazarsfeld, jako zdánlivě poražený v této „velké bitvě“ o *Advance Training Centre*, na celý rok osvobodil od byrokratických povinností *Kolumbijské univerzity* a strávil akademický rok 1954/55 na Institutu pro pokročilé studium ve Stanfordu (Neurath 1978:2) (Merton 1998: 188).⁹⁾ ¹⁰⁾ Nabídku zde snad poněkud nečekanou interpretaci tohoto Lazarsfeldova závěrečného rozhodnutí. Vítěz – *Fordova nadace* – financovala vědeckou práci poraženého – Paula Lazarsfelda – ve své instituci. A on zde využil liberálního prostředí *Fordova centra* a mohl se zde plně soustředit na dokončení svého metodologického díla.

Archivní materiály, které bylo až dosud možno objevit, dokládají, že Lazarsfeld spolu s Mertonem dokázali z téměř prohraného zápasu o model doktorandského studia vydobýt maximum. Díky projektu PPAT uskutečnil Lazarsfeld se svým týmem systematizaci poznatků z předchozího desetiletí spontánního vědeckého vývoje. V prestižním vydavatelství vyšly mimořádně potřebné učebnice sociologické metodologie. Tento proud systematického

⁸ Všechny tyto knihy byly vydány prestižním vydavatelstvím *The Free Press*. Lazarsfeld výslovně hovoří o: „... edičních řadách, které jsme dohodli s vydavatelstvím *The Free Press*.“ (PPAT 1955: 17) To bylo pochopitelně důležité pro budoucí publikace „kolumbijské skupiny“ sociologické metodologie a pro budoucí status BASR ve společenských vědách.

⁹ Merton popisoval ještě po mnoha letech Lazarsfeldovo rozhodnutí strávit rok ve školícím centru Fordovy nadace aniž by je vnímal pozitivně: „Na protest souhlasil s tím, že bude v první vlně účastníků ...“ (Merton 1998:188)

¹⁰ David Sills o Lazarsfeldovi píše: „... byl jedním ze zakladatelů Centra pro pokročilé studium ve společenských vědách při Stanfordově univerzitě v Kalifornii. (Sills 1987:273)

budování metodologie empirického sociálního výzkumu pokračoval dál v šedesátých a sedmdesátých letech, kdy byl financován z dalších veřejných i soukromých zdrojů. Učebnice a sborníky Lazarsfeldovy metodologické skupiny prosadily „kodifikované modely bádání“. Jejich časté využívání pro výuku sociologických doktorandů i dalších výzkumníků v USA i jinde ve světě patrně sehrály rozhodující úlohu v trvalém prosazení analytické metodologie jako jednoho z vůdčích paradigmat sociologie. V souboji o prosazení určitého modelu doktorandské výuky a v boji o „tréninkové centrum“ tedy Lazarsfeld s Mertonem prosadili maximum možného.

Závěrem: Dvě vzpomínky na vzájemnou spolupráci ¹¹

Paul F. Lazarsfeld i Robert K. Merton, napsali dosti rozsáhlé studie reflektující a hodnotící jejich společnou práci. Lazarsfeld sepsal článek “Working with R.K. Merton” o své spolupráci s Mertonem pro svazek připravený k Mertonovým 65. narozeninám (Lazarsfeld 1975). A o mnoho let později R.K. Merton (v „Pařížské antologii“) podrobně analyzoval svou mnohaletou spolupráci s P.F. Lazarsfeldem. (Merton 1998)

Lazarsfeld, když se rozhodl (kolem roku 1941) “konečně vstoupit do sociologie”, nezačal hledat vysvětlování jiných jevů a souvislostí, než ho zaměstnávaly předtím – v letech 1928 – 1941. Zůstal v podstatě věrný svému pohledu na společenské útvary jako složené z menších celků – jednotlivců, rodin, komunikujících skupin apod. Velmi přesvědčivě to dokumentuje výběrová publikace *Lazarsfeld's Empirical Theory of Social Action* editovaná Christianem Fleckem and Nico Stehrem z Rakouska. Ti k více než 400 stranám pečlivě vybraných Lazarsfeldových spisů, často z němčiny přeložených, někdy dokonce poprvé vydaných, přidali svou padesátistránkovou úvodní výkladovou stat' a další neméně výstižný dvanáctistránkový

¹¹ Dvojice článků zrcadlově popisující vzájemnou spolupráci Lazarsfelda a Mertona „Working with Merton (1975) a „Working with Lazarsfeld“ (1998) do kategorie společných textů sice již nepatří, přesto však stojí za to se jimi zabývat jako doklady společného snažení a spolupráce. Pro úplnost k nim přidáme ještě malý „vzpomínkový text“ R.K. Mertona „Remembering Paul Lazarsfeld“ (1976).

komentář, v podobě předmluvy od Raymonda Boudona. (Lazarsfeld 2010) Lazarsfeldův pohled na sociální vědy zůstává pohledem člověka objevujícího “pravidelnosti světa lidí” na základě jejich jednání, ne z pohledu magických pohybů jakýchsi společenských celků.

V tomto ohledu je zajímavé srovnat jeho pohled s chápáním sociologie Robertem Mertonem.

V rámci jejich spolupráce v oblasti komunikačního výzkumu se Merton zdráhá použít k označení svých příspěvků k této problematice pojmu ‘sociologie’. Například *Mass Persuasion*¹² má podtitul *Studies in Social Psychology*. Jejich práce se “dotýkají” jakoby nesměle na neutrálním “území mezi sociologií a sociální psychologií” a v momentě, kdy každý z nich píše “své spisy”, odchází do ústraní – jeden do svého hájemství metodologie, aplikovaného výzkumu a “provozu vědy”, druhý do svého světa sociologických teorií. A znovu se setkávají - kdy? Když o něco jde. Spolu probíhávají nesnadné zápasy o institucionalizaci sociologie jako teoreticko – empirické vědní disciplíny.

Mertona s Lazarsfeldem spojovala víra v nutnost “perfektní konceptualizace úlohy” včetně nalezení prvotních výkladových schémat opřených o sociální teorii. Mimo to se oba představitelé “kolumbijské sociologické školy” shodovali v aktivním přístupu k “operacionalizaci” zaváděných pojmů do podoby znaků a indikátorů včetně starosti o jejich měřitelnost, stabilitu, validitu i reliabilitu. Merton se soustředil na teorie a Lazarsfeld na převádění těchto ‘teorií středního dosahu’ do podoby zjištěných vztahů mezi měřitelnými zjevnými znaky, případně mezi tzv. ‘latentními’ proměnnými, tedy mezi znaky, které získával jako konstruované indexy sestavované vždy z několika obsahově svázaných manifestních, a tedy měřitelných indikátorů.

Robert K. Merton o tom vypovídá ve svém „Festschriftu“ těmito slovy: „Oba nás zcela zásadně znepokojovalo objasňování pojmů, ... jako přestupní stanice na cestě k jejich

¹² *Mass Persuasion* je Mertonova studie pojednávající o ‘rozhlasovém maratónu’ během nějž rozhlasová hvězda Kate Smith přesvědčí desítky či stovky tisíc Američanů aby investovali 39 milionů dolarů do válečných obligací (Merton et al 1946)

začleňování do teorií-řízeného empirického výzkumu sociálních a psychologických skutečností.“ (Merton 1998: 171-172). Hovořil přitom o „volitelné spřízněnosti a vzájemném doplňování mezi námi dvěma“ (Merton 1998: 175) Možnosti a potenciál vzájemné spolupráce vysvětluje následovně: „Poněvadž jsme se od počátku shodovali v tom, že systematické myšlení (teorie) a důkazy (v podobě spolehlivých relevantních dat) jsou vzájemně nezávislé a ve vzájemném spojení podstatné pro dosažení sociálního poznání, mohli jsme každý pěstovat své vlastní vlohy aniž bychom upadali do vzájemného vylučování, otevřeného sporu nebo ničivého soupeření. Náš prvořadý základní zájem v objasňování pojmů tvořil naši podstatnou společnou základnu.“ (Merton 1998:175-176)

Lazarsfeld ve svém „Festschriftu“ věnovaném R.K. Mertonovi popisuje, jak se jejich sympatie pomalu přibližovaly. Na počátku byl pojem „organizovaný výzkumný projekt“ tak nový pro Mertona, „že jej dával do uvozovek“. (Lazarsfeld 1975:36) Obrovský pokrok, kterým Merton prošel (alespoň v Lazarsfeldových očích), ukazuje Lazarsfeld na tom, že po letech intenzivní výzkumné práce, kterou Merton vykonal ve 40.letech, a to hlavně během 2.světové války, Rada pro společenskovědní výzkum požádala Mertona aby připravil základní dokument pro konferenci o vztahu mezi aplikovaným a základním výzkumem. (Merton 1949; Lazarsfeld 1975:38).

Lazarsfeld upozorňuje také na důležitost společných seminářů s Mertonem, když píše: „Oba jsme využívali tradici výzkumných seminářů: pravidelných setkávání s doktorandskými studenty, kteří pracovali na samostatných avšak vzájemně koordinovaných částech materiálu, a nakonec přispívali do společných publikací, a často psali disertace na vlastní části společného výzkumného projektu.“ (Lazarsfeld 1975:41) Lazarsfeld si pečlivě všímá „skrytých spřízněností“ mezi vlastními a Mertonovými vědeckými činnostmi. Upozorňuje například na první, nepříliš často diskutovanou část Mertonova článku „Nepředvídané důsledky záměrného sociálního jednání“ (Merton 2000: 116-131). Zdůrazňuje Mertonovo

rozlišování mezi „neorganizovaným a formálně organizovaným jednáním“. První typ uvažuje aktivity jednotlivců a vypovídá o každém jednotlivci zvlášť. U druhého typu pak rozlišuje mezi „agregovanou úrovní“ na jedné straně a „institucionální“ nebo „strukturální“ úrovní na straně druhé. (Merton 2000: 119; Lazarsfeld 1975:48) Lazarsfeld by rád viděl v tomto raném Mertonově článku nějakou „skrytou spřízněnost“ s jeho vlastní „empirickou analýzou jednání“.

Lazarsfeld chválí a vyzdvihuje Mertonovy práce, které vykonal ve spolupráci s Carlem Hovlandem na projektu *Americký voják* a zejména pak jeho „kodifikaci“ specifické oblasti výzkumu, tedy jeho vývoj metody zaměřovaného interview (*the focussed interview*). (Lazarsfeld 1975:49) V závěru svých vzpomínek na spolupráci s Mertonem Lazarsfeld obdivuje Mertonovu „citlivost pro latentní faktory“ a jeho „talent for „větvení a rozvíjení pojmů“. (Lazarsfeld 1975: 60) Oba dva je spojoval výzkumný ústav „*The Bureau*“ a to téměř po celých 35 let. Jeho význam pro vývoj sociologie Lazarsfeld hodnotil slovy: „...ústav měl také svůj organizační účel. Měl začlenit bouřlivý rozvoj empirického sociálního výzkumu do struktury amerických univerzit, zvlášť v případě společenskovědních fakult. (Lazarsfeld 1975: 62) Oba dva - Lazarsfeld i Merton – podávají zprávu o blízkosti díla toho druhého, o nemnoha realizovaných, reálných společných akcích, ale také, a to především, o mnohonásobně větším podílu sdílených, tušených, latentních „blízkostech“, o vzájemné podpoře a o společném díle. Z obou zpráv lze vycítit upřímnou snahu o porozumění tomu, co si nestačili říci.

A jaké místo jim bylo oběma blízké? Byla to Paříž. Oba se sem vždy znovu vraceli. Oba navazovali na francouzské sociologické klasiky – Merton především na Emila Durkheima, Paul Lazarsfeld zejména na Gabriela Tarda a na Fredericka Le Playe. A zmiňujeme-li právě Le Playe – byl to on, jehož cituje Robert K. Merton když vykládá, co bylo pro něj i pro Lazarsfelda ze všeho nejdůležitější. Le Play se ptá, co je nejcennější v hlubinném dole a odpovídá si: „nejdůležitější věc, která přichází z dolu? ... no přece horník ...“ (Merton

1998:193). Merton použil tuto anekdotu, aby upozornil, že pro ně pro oba byli nejdůležitější studenti. A hovořil v textu dále o nich. Lazarsfeld by s ním souhlasil, ale na tomto příkladu by jistě zdůraznil způsob, jakým se sociolog stává „sociologickým horníkem“. To, že měl Lazarsfeld v tomto ohledu na mysli praktickou výuku ve výzkumné dílně (workshopu) dokládá například S. M. Lipset ve své analýze historie Kolumbijské sociologické školy, když říká: „Paul vášnivě věřil tomu, že hlavní metodou učení musí být učební poměr podobný vztahu mistra a jeho učně v nějaké řemeslnické dílně ... Předpokládal, že pracovat jako asistent na skutečných projektech představuje hlavní prostředek výuky. ...jestliže jste se účastnil výzkumného semináře vedeného v rámci nějakého konkrétního projektu, byla to pro vás neuvěřitelná zkušenost, skvělé učení.“ (Lipset 1979:12)

A tak, i když každý z nich hledal trochu jiné cesty, oba se shodli v tom, co bylo a je důležité, oba se dalších dvacet let od své porážky v boji o „training centre“ podporovali a doplňovali v budování relativně úspěšného a hlavně „trvale udržitelného“ modelu sociologického výzkumu a s odstupem času můžeme jejich snažení vyhodnotit jako svého druhu vítězství v boji o „sociologického horníka“, který bude umět těžít cennou sociologickou rudu a nesloží bezradně ruce v klín když neuvidí na první pohled, že se v hromadě hlušiny třpytí zrnka zlatého prachu poznání.

Literatura:

- Barton, A, 1982: Paul Lazarsfeld and the Invention of the University Institute for Applied Social Research. In: Holzner, B. and Nehnevajsa, J. (eds.): *Organizing for Social Research*. Cambridge, MA: Schenkman, s. 17-83.
- Blumler, Jay G. and Denis McQuail, 1969: "Television and the Credibility of Campaigning Politicians." In: Jay G. Blumler and Denis McQuail: *Television in Politics*. Chicago: Chicago Univ. Press 1969, chap. 5.
- Cantril, H., Gaudet, Hazel a Herzog, Herta, 1940: *The Invasion from Mars. A Study in the Psychology of Panic*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press 1940.
- Coleman, J. S, 1996: A Vision for Sociology. In: Jon Clark, ed.: *James S. Coleman*. London and Washington, D.C. : Falmer Press s. 343-349.
- Glock, C.Y, 1979: "Organizational Innovation for Social Science Research and Training." In: Merton, R.K., Coleman, J. and Rossi, P.H. (eds.) 1979, s.23-36
- Herzog, Herta, [1938] 1955: Why Did People Believe in the "Invasion from Mars"? In: Lazarsfeld, P.F. a M. Rosenberg eds. 1955: *The Language of Social Research. A Reader in the Methodology of Social Research*. New York: The Free Press 1955, s. 420 - 428
- Hollonquist, T., Suchman, E.A, 1944: Listening to the Listener. Experiences with the Lazarsfeld - Stanton Programme Analyser. In: Lazarsfeld-Stanton eds. 1944, s. 265-334.
- Hovland et al, 1949: *Studies in Social Psychology in World War II., Vol.3: Experiments in Mass Communication*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Hyman, H, 1955: *Survey Design and Analysis*. New York: The Free Press.
- Jeřábek, H, 1997 : *Paul Lazarsfeld a počátky komunikačního výzkumu*. Praha: Karolinum.
- Jeřábek, H, 2011: Merton and Lazarsfeld: Collaboration in Communication Research. *Czech Sociological Review* (forthcomming).
- Katz, E. and Lazarsfeld, P.F, 1955: *Personal Influence. The Part Played by People in the Flow of Mass Communications*. Glencoe, Ill.: The Free Press 1955.
- Lautman, J. and Lécuyer, B.P, (eds.) 1998: *Paul Lazarsfeld (1901-1976) La sociologie de Vienne à New York*. Paris – Montréal: L'Harmattan.
- Lazarsfeld, P.F, (ed.) 1954: *Mathematical Thinking in the Social Sciences*. New York: The Free Press (reprinted, 1969, New York: Russell & Russell).
- Lazarsfeld, P.F, 1968: "An Episode in History of Social Research : A Memoir." (1st ed. In: Fleming, D., Bailyn, B. eds. (1968): *The Intellectual Migration: Europe and America 1930-1960*. Cambridge: Harvard University Press 1968), (2nd ed. In: Lazarsfeld (1982), s. 11-73, pozn. s. 351-360 (cited according this edition).
- Lazarsfeld, P.F, 1972: *Qualitative Analysis. Historical and Critical Essays*. Boston, Allyn and Bacon Inc. (cited as QA 1972).
- Lazarsfeld, P.F, 1975: "Working with Merton." In: Coser, L.A. (ed): *The Idea of Social Structure. Papers in Honor of Robert K. Merton*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, s.35-66.

- Lazarsfeld, P.F, 1982: *The Varied Sociology of Paul F.Lazarsfeld*. (Kendall, P.L. ed.) New York: Columbia University Press.
- Lazarsfeld, P.F, 2010: *Lazarsfeld's Empirical Analysis of Action*. (Ch.Fleck and N.Stehr eds.) New York: Bardwell Press.
- Lazarsfeld, P.F., Berelson, B.R and Gaudet, Hazel, 1944: *The People's Choice. How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*. New York: Duel, Sloan and Pearce.
- Lazarsfeld, P.F. and Merton, R.K, 1948: "Mass Communication, Popular Taste, and Organized Social Action. (1st ed. In: Bryson, L, (ed.) 1948: *The Communication of Ideas*. New York: Institute for Religious and Social Studies), (reprinted In: Schramm, W. and Roberts, D.F, (eds.) 1971: *The Process and Effects of Mass Communication*. Urbana - Chicago – London: University of Illinois Press, s. 554 - 578 (cited according this edition)
- Lazarsfeld, P.F. a R.K. Merton, 1954: "Friendship as Social Process: A Substantive and Methodological Analysis." In: Berger, M., T. Abel a C. Page (eds.): *Freedom and Control in Modern Society*. New York: D. van Nostrand, s.18-66.
- Lazarsfeld, P.F. a Merton, R.K, 1972: "Professional School for Training in Social Research." In: Lazarsfeld, P.F.: QA 1972, s.361-391.
- Lazarsfeld, P.F. a Rosenberg, M, (eds.) 1955: *The Language of Social Research. A Reader in the Methodology of Social Research*. New York: The Free Press (1st ed. (1955), (2nd ed.1967) (cited as LSR 1955).
- Lipset, S.M, 1979: Some personal notes for a history of the department of Sociology at Columbia. In: Merton-Coleman-Rossi (eds.) (1979): *Qualitative and Quantitative Social Research. Papers in Honor of Paul F. Lazarsfeld*. New York, Free Press (cited from a manuscript)
- Merton, R.K, 1943: "The Evaluation of Effectiveness of Kate Smith's War Bond Drive" January 22 1943 Paul Lazarsfeld Archive.
- Merton, R.K, 1949: The Role of Applied Social Science in the Formation of Policy: A Research Memorandum. *Journal for the Philosophy of Science* 16 (July 1949), s, 161-181.
- Merton, R.K, 1979: "Remembering Paul Lazarsfeld." In: Merton, R.K., Coleman, J. a Rossi, P.H. (eds.) 1979, s. 19-22.
- Merton, R.K, 1987: "The Focused Interview and Focus Groups. Continuities and Discontinuities." *Public Opinion Quarterly*, 51, s. 550-566.
- Merton, R.K, 1995: Dopis R.K.Mertona H. Jeřábekovi z 17.12. 1995 (archiv autora).
- Merton, R.K, 1998: "Working with Lazarsfeld" In: Lautman and Lécuyer 1998, s.163-211.
- Merton, R.K, 2000: Studie ze sociologické teorie. Praha: SLON.
- Merton, R.K., Fiske, Marjorie a Curtis, Alberta, 1946: *Mass Persuasion. The Social Psychology of a War Bond Drive*. New York-London: Harper & Brothers Publ. 1946 cited from (Westport, Conn.: Greenwood Press Pbl. 1971).
- Merton, R.K., Fiske, Marjorie a Kendall, Patricia L, 1956: *The Focused Interview. A Manual of Problems and Procedures*. Glencoe, Illinois: The Free Press.

- Merton, R.K. a Kendall, Patricia L, 1946: The Focused Interview. *The American Journal of Sociology*, 51 (1946), s.541-557.
- Merton, R.K. a Kitt, Alice S, 1950: Contributions to the Theory of Reference Group Behavior. In: Merton, R. K. a Lazarsfeld, P. F, (eds.), 1950: *Continuities in Social Research: Studies in the Scope and Method of "The American Soldier"*. Glencoe, Ill.: The Free Press. (reprint (1974) New York: Arno Press). pp. 40-105 (cited according the edition 1974)
- Merton, R.K. a Lazarsfeld, P.F, (eds.) 1950: *Continuities in Social Research: Studies in the Scope and Method of "The American Soldier"*. Glencoe, Ill.: The Free Press. (reprint (1974) New York: Arno Press).
- Neurath, P, 1978: Odds and ends (from Conversation with Pat Kendall, April 1978. Paul Lazarsfeld Archive – File Lazarsfeld, Biography Bio 1, 3 pages – type-written)
- Neurath, P, 1980: Paul Lazarsfeld 1901-1976 und die Entwicklung der empirischen Sozialforschung. Wien, Institut für Soziologie der Sozial- und Wirtschaftswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien.
- Neurath, P, 1981: *Paul F. Lazarsfeld and the institutionalization of empirical social research*. (paper given before a joint session of the Columbia University Seminars on Content and Method of the Social Sciences and Mathematical Methods in the Social Sciences, Nov.11. 1981) Queens College, City University of New York and University of Vienna (Archive of the author)
- Neurath, P, 1998: “The Life and Work of Paul Lazarsfeld”. In: Lautman and Lécuyer 1998, s.505-518.
- Peterman, J.N, 1940: The “Program Analyzer” a new Technique in Studying Liked and Disliked Items in Radio Programs. *Journal of Applied Psychology* 24, 6, s.738-741.
- PPAT, 1952: *Planning Project for Advanced Training in Social Research*. (PPAT November 11, 1952) N.Y., Columbia University. P.F.Lazarsfeld Archiv, Vienna, Box B – 0420, [Teil 1]; 15 pages.
- PPAT, 1955: *Planning Project for Advanced Training in Social Research*. (PPAT Fall 1955) N.Y., Columbia University. P.F.Lazarsfeld Archiv, Vienna, Box B – 0420; 31+5 pages.
- Schenk, J. a kol, 2003: *Paul Felix Lazarsfeld*. Bratislava: SOFA.
- Sills, D.L, 1987: “Paul F. Lazarsfeld 1901-1976. A Biographical Memoir.” Biographical Memoirs, vol.56, Washington, D.C.: The National Academy Press, s. 251- 282.
- Sztompka, P, 1986: Robert K. Merton. An intellectual profile. New York: St. Martin’s Press